

Türkiye Ağır Sanayisinin Öncü Kuruluşlarından İskenderun Demir-Çelik Fabrikası

Mehmed Gökhan POLATOĞLU (*)

Öz: Eskiçağdan beri kullanılan demir, sanayi devrimi sonrası çelik ile birlikte ağır sanayinin temelini oluşturdu. Demir-çelik sanayi fabrika kuran fabrika işlevi ile kalkınmada öncelikli bir sanayi kolu oldu. Türkiye, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sanayileşmeye büyük önem verdi. Birçok alanda fabrikalar açıldı. Demir çelik üzerine ise ilk fabrika 1939'da Karabük'te faaliyete geçti. Ardından 1965'te Ereğli Demir Çelik Fabrikası kuruldu. Ancak bu iki tesis zamanla ülkenin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kaldı. Bunun üzerine üçüncü bir demir-çelik fabrikasının kurulmasına karar verildi. Bu çalışma ile İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nın kuruluş çalışmaları, teknik özellikleri, ülkeye yaptığı katkılar ve değişim süreci değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Ağır sanayi, fabrika, İskenderun, demir-çelik

One of The Pioneer Organizations of Turkish Heavy Industry İskenderun Iron-Steel Factory

Abstract: Iron, used since antiquity, has become the basis of heavy industry with steel after Industrial Revolution. It has become the branch of industry in development priority with its function of being a factory establishing factories. Turkey has given great importance to industrialization since the early years of Republic. Lots of factories have been established in many fields. The first factory on iron and steel came into action in Karabük in 1939. Following it, Ereğli Iron-Steel Factory was opened in 1965. However, these two establishments become inadequate to meet the need of the country in time. Thus, it was decided to establish a third iron-steel factory. In this study, the foundation activities, technical features, contributions to the country and the period of changes of İskenderun Iron-Steel Factory were evaluated.

Keywords: Heavy Industry, factory, İskenderun, iron-steel

Makale Geliş Tarihi: 08.09.2017

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2018

I. Giriş

Kalkınma için birçok sektörün itici gücü olan demir-çelik sanayi küçük, orta ve büyük ölçekli tesislerinin kurulmasında, gelişmesinde ve bunların ülke ekonomisine katkıda bulunmasında doğrudan ve dolaylı olarak etki etmektedir. (I. Sanayi Şurası Demir Çelik Raporu, 1987: 5) Bu bakımdan Türkiye'nin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını değerlendirmek, istihdam alanları oluşturmak ve refah seviyesini artırmak için demir-

---

*) Dr., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (e-posta: gokhanpolatoglu@hotmail.com)

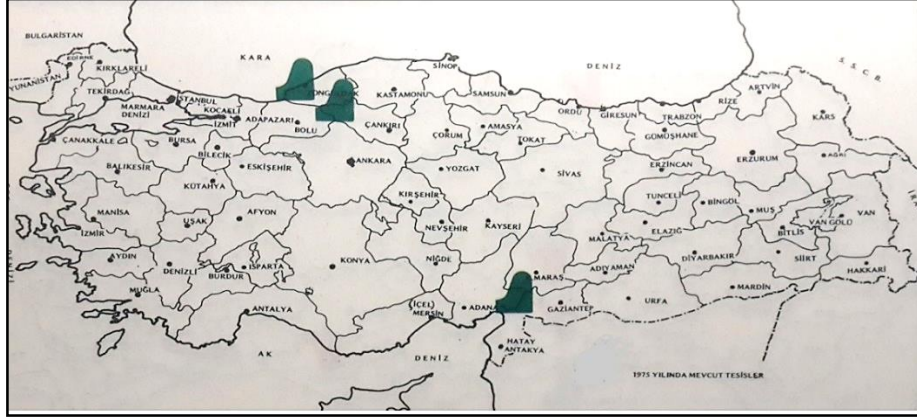
çelik gibi maddelerin bol ve ucuz olarak elde edilmesi ve bunları üretmek üzere yeni sanayi tesislerinin kurulması büyük bir öneme sahiptir. (Demirel, 1977: 255)

Türkiye’de üretilen demir-çelik miktarı 1960’da 671.6 ton idi. Kişi başına demir tüketimi ise 19.1 kg idi. Bu miktarın 1963’te 20.8 kg’a, 1967’de ise 28.1 kg’a çıkarılması amaçlanmaktaydı. (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınma Plânı Birinci Beş Yıl 1963-1967, 1963: 299) Bu maksatla ülkenin demir-çelik ihtiyacını karşılamak üzere tesisleşme faaliyetlerinde bulunulacaktı. Öncelikle Ereğli Demir-Çelik Fabrikası’nın kurulması amacıyla ABD ile yapılan görüşmeler sonucu 1960’da verilmek üzere 120.000.000 dolarlık bir kredi anlaşmasının imzalanması üzerine mutabakat sağlandı. (Geçikli, Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 2016: 502, 503) Fabrika inşaatı Zonguldak Ereğli’de Göztepe’den Gülüç Irmağına kadar uzanan sahada 1961’de başladı ve 1965’te tamamlanarak faaliyete geçti. (Kıray, 1964: 190) Ancak Karabük ve Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları, Türkiye’nin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmaktaydı.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın (1963-1967) hazırlık çalışmaları yapılırken IV. Koalisyon Hükümeti’nin SSCB ile geliştirmeye çalıştığı iktisadi ilişkiler doğrultusunda çeşitli sanayi kollarında yedi tesisin kurulması için proje çalışmalarına başlandı. Bunlar arasında demir-çelik fabrikasının inşa edilmesi de yer almaktaydı. (Akman, 1967: 1) Bu doğrultuda 1965’te üçüncü bir demir-çelik fabrikasının kurulması kararlaştırıldı. SSCB Başbakanı Kosigin ve beraberindeki heyet 20-27 Aralık 1966’da Türkiye’ye geldi. Kendisi iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve kalkınma yolunda teknik projelerin hazırlanması gerektiğini vurguladı. Yapılan müzakereler sonucu SSCB, Türkiye’de 225.000.000 dolarlık sanayi tesisi inşa edecekti. Faiz oranı %2.5 olan kredi ise on beş yılda ödenecekti. (Qasımlı, 2013: 243, 252)

Sanayi tesisleri içerisinde demir-çelik fabrikası da yer almaktaydı. Fabrikanın SSCB tarafından inşa edilmesinde, ikili ilişkilerin normalleştiği bir dönem olmasının yanı sıra SSCB’nin demir-çelik sanayisinde ileri bir seviyede bulunmasının da etkisi büyük oldu. Öyle ki SSCB 1968’de demir üretiminde ABD’yi geçti. Bu dönemde demir-çelik sanayisi alanında önemli yatırımlar yapıldı. Bunu sonucunda 1969’da Batı Sibirya tesisleri açıldı. Aynı yıl Kazakistan Karaganda fabrikalarına elli yüksek fırın ile döküm ve çekim haneler inşa edildi. Özbekistan’da 210.000 m²’lik büyük bir demir çelik tesisi kuruldu. (SSCB’nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu, 1969: 6, 38, 40)

Demir-çelik fabrikasının tesisi için Türkiye ile SSCB arasında ilk olarak Mart 1967’de bir kredi anlaşması imzalandı. Daha sonra Mayıs 1968’de 1.000.000 ton kapasiteli bir demir-çelik fabrikasının projesinin hazırlanması için iki ülke arasında anlaşma yapıldı. Projenin danışmanlığını ise İngiliz John Miles and Partners Ltd. Firması üstlenecekti. Firmanın 1967’de hazırladığı raporda Türkiye’nin toplam demir ve çelik talebinin 1977’de 3.400.000 ton ve 1982’de 5.800.000 ton olacağı belirtilmekteydi. (Barutçugil, 1978: 24, 25, 101)

Harita 1. 1975 itibariyle Türkiye’de yer alan demir-çelik fabrikaları

Dönemin Sanayi Bakanı M. Salâhattin Kılıç Türkiye’nin demir ve çelik üretimi ile İskenderun Demir-Çelik Fabrikası’nın inşa süreci hakkında şu açıklamada bulundu: “1965’te nazari kapasitesi 260.000 ton ile Ereğli Demir-Çelik servise girmiş. Aynı sene aşağı yukarı 400-450.000 ton yapabilen bir Karabük var. Bilâhare 300.000 tona çıkan özel tesisler de girmiş, Ereğli Demir-Çelik’in bugün 1970 kapasitesi 500.000 ton. Karabük’ün geçen yılki kapasitesi nazari kapasitenin 12.500 ton üzerine çıkmış. Bu yıl aldığımız küçük küçük tedbirlerle tahmin ediyoruz ki 50.000 ton daha fazla yani 662-665.000 ton demir ve çelik üreteceğiz. Yani elimizi kolumuzu bağlamamışız. Bir taraftan demir tüketimini artırıcı yani endüstriyel gelişmeye hız vermişiz, bir taraftan da memleketin imkânları nispetinde mevcut tesislerin genişletilmesine karar vermişiz. Bugün Ereğli’de birisi bizim ana tevsii, birisi ‘sinterleme’ dediğimiz ve takriben Ereğli’nin kapasitesini %16 artıracak iki tür inşaat devam etmektedir. Bundan sonra ana tevsii dediğimiz dört safhayı ihtiva eden ve aşağı-yukarı 120.000.000 dolar eden bir kredi anlaşmasının da 106.000.000 dolarına tekabül eden parçası Exim Bank ile yapılmıştır. O halde demir üretimimizi artırıcı hiçbir tedbirden geri kalmamışız, İskenderun Demir-Çelik tamamıyla programına uygun olarak yürümektedir. 1969 programında 107.000.000, 1970 programında aşağı-yukarı 120-130.000.000 civarında iç para harcanacaktır. Projeler, Ruslar tarafından programına uygun olarak yapılmaktadır ve ben tahmin ediyorum ki kaynaklarımızı sıkıştırarak İskenderun Demir-Çelik’e bu yıl 350.000.000 iç para harcamak imkânını bulacağız. Yani hedefimiz bu istikamette olacak.” (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 28 Mayıs 1970: 942)

II. Üçüncü Demir-Çelik Fabrikasının Yerinin Belirlenmesi ve İnşası İçin Yapılan Anlaşmalar

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) üzerine yapılan çalışmalar sonucu mevcut demir-çelik fabrikalarının zamanla iç talebi karşılamada yetersiz kalacağı ve bundan dolayı ithalatın artacağı sonucuna ulaşıldı. Bu nedenle yeni bir demir-çelik fabrikasının kurulması için 1968’den itibaren çalışmalara başlandı. IV. Koalisyon Hükümeti döneminde SSCB ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine bağlı olarak yerli

ifadelerle anlattı: “İskenderun Demir-Çelik Fabrikası’nın kurulması için Tyajpromexport Başkanı Sayın İvan Dolgov ile Ankara’dan Adana’ya uçakla, oradan da Hatay’a geçmiştik. Sanırım oraya ilk giden Ruslar bizlerdik. Daha ortada fabrika yoktu. Proje hazırda ama fabrikanın kurulacağı arazi boştu. Sayın Dolgov götürüldüğümüz çıplak arazinin üzerinde elini havaya kaldırarak rüzgarın yönünü tespit etti ve oradaki yetkililere ‘Rüzgar nereden esiyor?’ diye sordu. Yakınlarda tarımsal arazi olup olmadığını da sorarak o anda orada karar verdi ve ‘Şurada fabrika, şurada da site kurulacak’ diye belirledi ve ilk adım böyle atılmış oldu.” (<https://www.gazetem.ru/valeriy-kononov/>)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası, Hatay’ın İskenderun ilçesinin yaklaşık 15 km kuzeyinde Yakacık bucağının yanındaki sahil mevkiinde 15.000.000 m²’lik bir sahada kurulacaktı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 138) Fabrikanın inşası için 1966’da iki ön çalışma sonucu geniş teknolojik ve ekonomik etütler yapıldı. Yapılan ön çalışmalar sonucu fabrika projesinin maliyeti 2.242.503.000 lira iç ve 2.449.916.000 lira dış harcama olmak üzere toplamda 4.692.419.000 lira olarak belirlendi. Bu meblağın dış harcamasını oluşturan 97.600.000 doları 25 Mart 1967 tarihli anlaşma ile sağlanacak kredi, 113.700.000 doları ek kredi ve 51.300.000 doları ise özel kliring anlaşması ile alınan para olmak üzere toplamda 263.000.000 dolar olup bu meblağın tamamı SSCB’den alınacaktı. Kredi karşılığı yapılacak harcama 3.018.003.000 lira idi. Özel kliring anlaşması ve iç harcamalar karşılığı ise 3.437.997.000 lira olacaktı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 135, 136)

Fabrika inşaatının başlangıç ve bitiş tarihi olan 1966-1974 döneminde yapılan son hesaplamalar neticesinde fabrikanın proje bedeli 6.315.000 lira idi. 1969-1973 dönemi içinde İskenderun Liman mendireğinin alt yapı inşaat proje bedeli ise 35.000 lira olarak belirlendi. (İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1971 Yılı Programı Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı, 1971: 104)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası’nın inşa edilmesi için Moskova’da 25 Mart 1967’de “Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında bazı sınaî tesisler kurulması için Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’ye teslim edilecek teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmetlere ve bunlarla ilgili ödeme şartlarına dair anlaşma” imzalandı. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.241.72.9.) Anlaşma gereği SSCB Büyükelçiliği Sanayi Müşaviri Georgi Pyasetski ile Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter İktisadî İşler Yardımcısı Elçi Tefvik Saraçoğlu’nun karşılıklı olarak gönderdikleri 10 Ekim 1969 tarihli mektuplar ile ortak mutabakata varılan hususlar ise şunlardı: İskenderun Demir-Çelik Fabrikası’nın inşaat ve montaj işlerinde kullanılacak teçhizat ve aletlerin bir kısmını; hadde mamulleri, borular, demir dışındaki metaller, birinci işletme yılı için refrakter malzeme, ikinci işletme yılı için yedek parçalar, yolluklar ve merdaneler ve CIF harcamaları oluşturacaktı. Bunun için SSCB’den 45.400.000 ABD doları kredi alınacaktı. Ödemeler T.C. Merkez Bankası’nda ABD doları üzerinden özel bir hesaba yatırılacaktı. Meblâğ, iki tarafın 1 Ocak 1970’den önce belirleyeceği Türk mallarının alınmasında kullanılacaktı. (BCA, 030.18.01.02.251.37.16.)

Sovyet kuruluşlarından 1970’de alınacak teçhizat, malzeme ve hizmet bedelleri aynı yıl içinde yürürlükte olan Sovyet-Türk Ticaret ve Ödeme Anlaşması ve yukarıda belirtilen hükümler gereği ödenecekti. Sovyet kuruluşlardan 1971-1975 döneminde alınacak teçhizat, malzeme ve hizmet bedelleri ise 1971-1975 döneminde yıllık beş eşit taksit ile faizsiz olarak ödenecekti. Ödemelerin tamamını veya bir kısmını karşılamak üzere kararlaştırılan mallar veya Sovyet kuruluşlarının ilgilenebileceği diğer malların verilmemesi durumunda kullanılmayan meblağ 8 Ekim 1937 tarihli Sovyet-Türk Ticaret ve Ödeme Anlaşması ile belirtilen kliring hesabına yatırılacaktı. (BCA, 030.18.01.02.251.37.16.)

Aynı zamanda Sovyet kuruluşlarından alınacak teçhizat, malzeme ve hizmet bedellerinden 97.600.000 ABD doları 25 Mart 1967 tarihli Sovyet-Türk Anlaşması ile açılan 200.000.000 ABD dolarlık krediden karşılanacaktı. Vadesi 1 Ocak 1970’den önce hesaplanan 113.700.000 ABD doları, 25 Mart 1967 tarihli Sovyet-Türk Anlaşması doğrultusunda temin edilecekti. Sovyet-Türk Ticaret Anlaşması’nın hukukî hükümleri saklı kalmak şartıyla 45.400.000 ABD dolarlık kısım özel bir kliring düzenlemesi çerçevesinde alınacaktı. 6.300.000 ABD dolarlık bölüm ise teknik hizmetlerin yapılması için Türkiye’ye gönderilecek Sovyet Rus uzmanlarına Türk Lirası ile ödenecek ödemelerin bir kısmını karşılamak üzere kullanılacaktı. Meblâğlar, Türk millî bankasında Sovyet kuruluşu adına açılacak özel bir hesaba yatırılacaktı. (BCA, 030.18.01.02.251.37.16.) Böylece SSCB’den alınacak teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmet bedellerinin finansmanı içeren iki mektup Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter İktisadî İşler Yardımcısı Elçi Tevfik Saraçoğlu’nun imzasının ardından 21 Ekim 1969’da Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi. (BCA, 030.18.01.02.241.72.9.)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası için 10 Ekim 1969 tarihli mektuplar ile alınan ve ek finansmanın bir bölümünü oluşturan 113.700.000 doların ödenmesi ile ilgili SSCB ile olan mutabakatı belirleyen mektubun T.C. Hükümeti adına Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter İktisadî İşler Yardımcısı Elçi Tevfik Saraçoğlu tarafından imzalanması Bakanlar Kurulu tarafından 11 Nisan 1970’de onaylandı. (BCA, 030.18.01.02.251.37.16.) Demir-çelik fabrikasının kurulması için yine aynı tarihli mektup ile 45.400.000 dolarlık bir finansman sağlanacaktı. Ödemeler özel kliring yoluyla gerçekleştirilecekti. Bu doğrultuda SSCB ile varılacak mutabakatı tespit edecek mektup Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter İktisadî İşler Yardımcısı Elçi Tevfik Saraçoğlu tarafından imzalanması, Bakanlar Kurulu tarafından 18 Mayıs 1970’de kabul edildi. (BCA, 030.18.01.02.250.35.16.)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası için Sovyet Rusya’dan alınacak teçhizat, malzeme ve teknik hizmet bedellerinin finansmanı üzerine varılan mutabakat ile belirlenen ve mektup yoluyla 10 Ekim 1969’de yapılan anlaşmanın yürürlüğe girmek üzere onaylanması Bakanlar Kurulu tarafından 6 Haziran 1970’de kararlaştırıldı. (BCA, 030.18.01.02.250.35.16.) Yine Türkiye ve SSCB arasında karşılıklı olarak gönderilen 10 Ekim 1969 tarihli mektuplar sonucu öngörülen ve imza tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan kliring düzenlemesi ile yapılacak 45.400.000 ABD dolarındaki finansmanın

18 Eylül 1970'de Bakanlar Kurulu tarafından onaylandı. (BCA, 030.18.01.02.256.64.16.)

Sovyet Rusya tarafından ek kredi olarak verilecek 113.700.000 ABD dolarının ödeme şartlarının onaylanması ise 2 Ekim 1970'de Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırıldı. Türk ve Sovyet Rus temsilcileri ve kuruluşlarının vardıkları mutabakat gereği 113.700.000 dolarlık teçhizat ve malzeme kırk altı ay içinde iade edilecekti. Ödemeler 25 Mart 1967 tarihli anlaşmanın 8. ve 9. Maddeleri uyarınca 31 Aralık 1974'ten itibaren başlayacaktı. Ödeme ise her yılın 31 Aralığında %2.5 faiz ve on eşit taksitle yapılacaktı. (BCA, 030.18.01.02.257.69.8.)

Sanayi Bakanı Salâhattin Kılıç'ın davetlisi olarak 9 Ekim 1970'de Ankara'ya gelen SSCB Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı Skachkov ile yapılan resmi görüşme sonrası Sanayi Bakanı Salâhattin Kılıç şunları söyledi: "Bilindiği gibi 25 Mart 1967 tarihli Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması ile Sovyetler Birliği bazı önemli tesislerin inşaatı için kredi vermiştir. Bu tesisler İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum, Aliğa Petrol Rafinerisi ve Bandırma Asit Sülfürik Fabrikasıdır. Temaslarımız sırasında, kredi mekanizmasının işlemesi görüşülmüş ve İskenderun Demir Çelik ve İzmir Aliğa Rafinerisi tesisleri inşaatı yerinde incelenmiştir. İskenderun Demir-Çelik Tesisleri ile ilgili olarak kesin inşaat plânları için Ankara'da ve Moskova'da temaslar yapılacaktır. Bu büyük tesisin zamanında bitirilmesinin önemi üzerinde taraflar mutabık kalmışlar ve gereken tedbirleri almaya ve temasları yapmaya karar vermişlerdir..." (Cumhuriyet, 10 Ekim 1970: 5, 1)

III. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın Kurulması için Yapılan Ön Çalışmalar

Fabrikanın kuruluş çalışmalarında görev yapacak İskenderun Demir Çelik Tesisleri Müessesesi Müdürlüğü, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın idaresinde Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak İktisadi Devlet Teşekkülleri ile ilgili 440 Sayılı Kanun ile çalışacaktı. (Barutçugil, 1978: 168) Müessese, Ankara'da "Üçüncü Demir-Çelik Sanayi Kuruluş Bürosu" adıyla Şubat 1967'de çalışmalara başladı. Nisan 1968'de ise merkezi İskenderun olan Türkiye Demir Çelik İşletmelerine bağlı 100.000.000 lira sermayeli "İskenderun Demir ve Çelik Tesisleri Müessese Müdürlüğü" haline getirildi ve sermayesi 1.500.000.000 liraya yükseltildi. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 135)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın projeleri Divriği demir cevherinin ve Zonguldak maden kömürünün özellikleri ve üretim miktarları dikkate alınarak hazırlandı. Demir ve kömürün üretimi ile nakliyesinde yaşanacak sıkıntılar karşısında ise hammaddeler yurtdışından temin edilecekti. Fabrikada 1.000.000 ton sıvı maden üretimi için ilk aşamada yaklaşık %10 nemli ve %56.65 demir tenörlü 1.981.000 ton demir cevheri ile 1.600.000 ton maden kömürü gerekmekteydi. Fabrikanın hammadde hazırlama ve sinter bölümlerinde ise yıllık 434.000 ton kireç taşı, 146.000 ton dolomit, 28.000 ton manganez cevheri ve 10.000 ton boksit cevheri kullanılacaktı. (Sabah, 30 Aralık 1975: 1)

SSCB ile 10 Ekim 1969'da sözleşmesi ve ek kredi anlaşması imzalanması sonrası yapılan hesaplamalar sonucu 5.000.000 m² arazi üzerinde üç yüz elli dört ünite olarak kurulacak fabrikanın inşaa ve montaj süresi elli sekiz ay olarak belirlendi. Bu süre 1970'de Moskova'da yapılan protokol ile elli iki aya düşürüldü. CPM iş programına göre fabrika tecrübe faaliyetlerine Eylül 1974'te başlayacak ve 15 Aralık 1974'te ise tam olarak işletmeye açılacaktı. Ancak iş programında yapılan düzenlemeler sonucu fabrikanın 1 numaralı yüksek fırınının Aralık 1974'te faaliyete geçmesi ve diğer tesislerin de Eylül 1975'e kadar kısmı kısmı işletmeye açılması planladı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 136)

Fabrikanın yatırım uygulama programı ile kesin proje hazırlığı Ekim 1967-Kasım 1969'da, arazi çalışmaları Kasım 1967-Aralık 1970'de, sosyal tesis inşaatı Ekim 1969-Ağustos 1974'te, fabrika inşaatı Mayıs 1970-Ağustos 1974'te, makina ve teçhizat siparişi Ekim 1969-Aralık 1972'de, malların gümrüğe gelişi Nisan 1970-Ocak 1974'te, montaj başlama ve bitişi Eylül 1970-Aralık 1974'te, 1 No'lu fırının tecrübe işletmesine alınması Aralık 1974'de, fabrikanın işletmeye alınması ise Eylül 1975'de tamamlanacaktı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 136)

SSCB ile imzalanan ana mukavele gereği Sovyet Rusya'dan; 130.413 ton teçhizat, 121.300 ton çelik konstrüksiyon, 186.110 ton metal, 133.000 ton rekrafter malzeme, 44.281 ton kereste, travers ve diğer malzemeler getirildi. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 136)

IV. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın Temelinin Atılması ve İnşaa Edilmesi

Başbakan Süleyman Demirel beraberlerinde Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, Sanayi Bakanı Selâhattin Kılıç, Turizm Tanıtma Bakanı Necmettin Cevheri, milletvekilleri ve senatörler ile İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın temelini atmak üzere 3 Ekim 1970'de Adana'ya hareket etti. Süleyman Demirel havaalanında yaptığı konuşmada: "Medeniyetin bir öncüsü olan çelik üretimimizi arttırmak üzere 6.500.000.000 liraya mal olacak üçüncü demir-çelik fabrikasının temelini atmak üzere aranızda bulunuyoruz. Sıcak sinenizden gelen bu samimî alâka ve seviyeye teşekkür ederim. Memleketin çeşitli yerlerinde olduğu gibi Çukurova ve Çukurovalılara çeşitli hizmetler getirmeye azimli ve kararlıyız..." dedi. (Dünya, 4 Ekim 1970: 1)

Süleyman Demirel İskenderun'da yaptığı konuşmada ise İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın 6.500.000.000 liraya mal olacağını, şüana dek 250.000.000 lira harcadığını ve fabrikanın 1975'te tamamlanacağını söyledi. (Cumhuriyet, 4 Ekim 1970: 1) Kendisi SSCB'ne teşekkür ederek: "Bu krediyi Sovyetlerden aldık. Biz her imkândan faydalanmaya hazırız" dedi. Süleyman Demirel 3 Ekim 1970'de saat 14.00'te altın mala ile İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın temelini attı. (Cumhuriyet, 4 Ekim 1970: 5)

Süleyman Demirel temel atma töreninin ardından yaptığı konuşmada: "Memleketi bir uçtan bir uca ümrana kavuşturmanın, vatandaşı refaha kavuşturmanın tek yolu, Türkiye'nin bütün kaynaklarını harekete geçirip iktisaden güçlü ve kuvvetli yapmaktır. Vatandaşın sevgisi ve bize güveni, hizmet aşkımızın temelini teşkil eder. Memleketimiz, bir savaşın içerisinde. Bu, Türkiye'yi iktisaden kalkındırma savaşıdır. Bugün

yurdumuzun bu güzel köşesine ve bütün Türkiye'ye büyük değerler getirecek olan yeni bir eser daha kazanıldığını herkese duyuracağız. Artık Türkiye'nin bu köşesinde veya diğer köşelerinde bu kasaba, bu şehir diye bir şey kalmamıştır. Her ne yapılırsa bu vatan için yapılıyor" dedi. (Cumhuriyet, 4 Ekim 1970: 5)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın temelinin atılmasının ardından 25 Mart 1967'de imzalanan Türk-Sovyet Mali ve Teknik Yardım Anlaşması doğrultusunda temin edilen 4.000.000.000 liralık kredinin önemli bir bölümü kullanılmaya başladı. (Cumhuriyet, 8 Ekim 1970: 1)

Fabrikanın tüm inşaat ve montaj işleri Türk mühendis, teknisyen, müteahhit ve işçileri tarafından yapılmaktaydı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 136) Fabrikanın hafriyat işine 1970'de başlandı. İnşa çalışmalarında 673 teknik eleman ve 14.900 işçi görev yapmaktaydı. (40.Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 27) Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından 6.500.000 m³'lük toprak hafriyatı çalışmaları on ay içinde tamamlandı. Böylece fabrika alanı inşaata hazır hale getirildi. Bir yıl içinde 150 km uzunluğunda temel kazığı çakıldı. Ayda 6.500 ton çelik konstrüksiyon montajı yapıldı. Günde yaklaşık 2.500 m³, ayda ise ortalama 40.000-45.000 m³ beton döküldü. Türkiye'nin o dönemdeki en yüksek yapısı olan 180 m yüksekliğindeki betonarme baca elli günde tamamlandı. Fabrika inşasında tesviye ve temel kazıları dâhil olmak üzere 14.930.000 m³ kazı, 13.940.000 m³ dolgu, 41.450 m³ refrakter malzeme ve yanmaz beton, demirli ve demirsiz 946.000 m³ beton, 150.000 ton çelik konstrüksiyon, 18.120 ton diğer çelik yapı işleri, 1.282.500 m² muhtelif izolasyon, 1.900 km muhtelif boru, 537.000 m² aspestli levha, 37.000 adet temel kazığı döşendi. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 136)

Fabrikanın fizibilite çalışmaları SSCB ile 25 Mart 1967'de imzalanan kredi ve teknik işbirliği anlaşması doğrultusunda Sovyet Rusya'nın Tlajpromexport Firması tarafından yapıldı. Fabrikanın teknolojik ekipmanı ve bir kısım malzemesi de Sovyet Rusya'dan temin edildi. (40.Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 27, 28) İnşa ve montaj çalışmaları devam eden fabrikaya teknik eleman yetiştirmek için işletmenin eğitim müdürlüğü tarafından yurtiçi ve yurtdışı eğitim programı dâhilinde; işletmeler hakkında genel bilgi eğitimi, teorik ve pratik eğitim, zorunlu durumlarda yurtdışı eğitimi verildi. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 147)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın üretim kapasitesini arttırmak için teknik işbirliğinde bulunmak üzere 16-25 Ağustos 1972'de Sovyet Rusya'da yapılacak görüşmelere Türkiye adına Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mesut Erez başkanlığında Bakanlık Müsteşar Vekili Mehmet Gölhan, Bakanlık Teftiş Heyeti Başkanı Orhan Fevzi Astam, Karabük Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürü Orhan Acarlar, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdür Yardımcısı Cafer T. Sadıklar ve Moskova Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Sadettin Kurgün'den oluşan bir heyetin katılması 10 Ağustos 1972'de Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırıldı. (BCA, 030.18.01.02.286.61.8.)

Fabrikanın yıllık üretim kapasitesinin 2.000.000 tona çıkarılması için Bakanlar Kurulu tarafından 28 Kasım 1972'de karar alındı. Bu maksatla Sovyet Rusya'dan

alınacak kredi ile ilgili olarak 29 Kasım 1972'de Moskova'da yapılacak görüşmelere Moskova Büyükelçisi İlter Türkmen'in başkanlığındaki bir heyetin katılması uygun görüldü. (BCA, 030.18.01.02.290.89.13.) Tesisin genişletilmesi doğrultusunda ise Sovyet makamları ile Moskova'da 5 Ocak 1973'e kadar yürütülecek müzakerelerin ve yapılacak anlaşmaların T.C. Hükümeti adına imzalanması için Devlet Bakanı Zeyyat Baykara'nın görevlendirilmesi Bakanlar Kurulu tarafından 18 Aralık 1972'de kabul edildi. (BCA, 030.18.01.02.291.95.15.)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın yıllık 1.000.000 ton olan üretim kapasitesinin 2.000.000 tona çıkarılması için Türkiye ile SSCB arasında 24 Aralık 1972'de Moskova'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında İskenderun Demir Çelik Tesislerinin Tevsii Konusunda İşbirliği Amacıyla Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme ile Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Ait Anlaşma" imzalandı. Anlaşma, Bakanlar Kurulu'nun 28 Kasım 1972 tarih ve 7/5413 Sayılı ve 18 Aralık 1972 tarih ve 7/5535 Sayılı Kararları ile verilen yetkiye dayanarak imzalanan anlaşma Bakanlar Kurulu tarafından 26 Ocak 1973'te kabul edildi. (BCA, 030.18.01.02.293.5.3.)

Anlaşma ile ilerleyen dönemde fabrikanın yıllık üretim kapasitesinin 4.000.000 tona çıkartılması için 2.000.000 tonluk bir genişletme çalışması konusunda iki ülke işbirliği yapacaktı. Sovyet kuruluşları Türk kuruluşları ile üzerinde çalışıp karar verdikleri proje ve etütleri uygulayacaklardı. Fabrikanın genişletilmesi için yapılacak proje, etüt ve diğer çalışmalara ise 1973'te başlanacaktı. Sovyet Rusya, iki tarafın birlikte hazırladıkları programlara uygun olarak yüksek fırın kompleksinin 1977'de ve haddehanenin ise 1978'de bitirilmesi için inşaat ve montaj işlerinde kullanılmak üzere teçhizat ve malzemeler gönderecekti. Sözleşmeler gereği SSCB kuruluşlarından alınacak teçhizat ve malzemelerin dışındakiler ilgili Türk kuruluşlarından sağlanacaktı. SSCB'den alınacak teçhizat ve malzemelerin montaj, ayar ve işletme işlerine bakacak ve tecrübe çalışmalarında yer alacak Sovyet Rus uzmanlar Türkiye'ye gönderilecekti. (BCA, 030.18.01.02.293.5.3.)

Yine anlaşma gereği Türk uzman ve işçiler Sovyet Rusya'daki demir-çelik fabrikalarında teknik eğitim görebileceklerdi. Sovyet kuruluşlarının yapacakları proje ve etüt çalışmaları, verilecek teçhizat ve malzeme bedelleri, Türkiye'ye gelecek Sovyet Rus elemanların yapacakları masrafların bir kısmı ile Sovyet Rusya'daki fabrikalarda eğitim görececek Türklerin masraflarını karşılamak için SSCB Hükümeti tarafından T.C. Hükümeti'ne faiz oranı %2.5 olan 158.000.000 ABD dolar bir kredi verecekti. Kredi taksitlerinin ve faiz ödemelerinin T.C. Merkez Bankası'nın denetiminde ABD doları üzerinden SSCB Dış Ticaret Bankası adına açılacak "İskenderun Demir Çelik Fabrikaları Tevsi Hesabı"na yatırılacaktı. Sovyet Rusya'dan alınacak malzemelerin bedelleri özel bir kliring yoluyla belirlenecekti. Türkiye'den SSCB'ne ihraç edilecek malların yıllık liste ve miktarları karşılıklı mektuplaşma yoluyla belirlenecekti. Ödemeler iki ülke arasında 8 Ekim 1937'de imzalanan Ticaret ve Tediye Anlaşması çerçevesinde ihraç edilecek mallara ek olarak, tütün, fındık, kuru üzüm, narenciye, yaş meyve ve sebze, zeytin, pamuk, tiftik, pamuklu ve yünlü dokuma, havluluk dokuma ve havlu, triko, ayakkabı, terlik, porselen ve cam sofa eşya ve diğer tarım ürünleri ve tüketim malları

ile Sovyet Rus kuruluşlarının istedikleri ve Türk tarafının verebileceği maden cevherleri, yarı ve ileri derecede işlenmiş maden ürünleri ile sanayi ürünlerinden oluşacaktı. Özel hesaba yatırılacak meblâğların %60'ı ile her yıl tütün, mamül tüketim malları, fındık, kuru üzüm ve narenciye satın alınacaktı. %60'ın %15'i tütün ve %15'i ise mamül tüketim mallarının alınması için kullanılacaktı. (BCA, 030.18.01.02.293.5.3.)

Anlaşmaya göre fabrikaya; hammadde hazırlama, cevher stok sahaları, kırma ve eleme tesisleri, harmanlama yerleri, iki kok bataryası, 2.000 m³ hacimli üçüncü bir yüksek fırın, 130 tonluk üçüncü bir konveyör, 1.300 tonluk ikinci bir mikser, üçüncü kontinü çelik döküm makinesi tesislerinin inşaat ve montajı, haddehane kısmına orta hadde, kuvvet santrali ve bloverlere dördüncü bir kazan ve iki turbo-blover ilâve edilecekti. Yardımcı tesisler bölümündeki hurda hazırlama, kireç yakma ve yüksek fırın cüruf tesisleri, ambarlar, oksijen fabrikası, su ve kanalizasyon tesisleri genişletilecekti. Çelik imalât atölyelerinin yıllık üretim kapasiteleri 15.000 tona çıkarılacaktı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 150)

Liman ise 100.000 DWT gemilerin yanaşabileceği şekilde inşa edilecekti. Bunun için 4.300 000 ton taş, 3.600 000 ton dolgu, 110.000 m³ beton kullanılacaktı. Limanın özelliklerine bakıldığında ise; ana dalgakıran uzunluğu 1.600 m, yan dalgakıran uzunluğu 1.110 m, rıhtım uzunluğu 1.300 m idi. Birinci kademede 30.000 ile 10.000 tonluk iki adet ve 500 ile 1.000 tonluk dört adet olmak üzere sekiz gemi aynı anda yanaşabilecekti. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 146)

Fabrikanın inşa edilen limanının her türlü koruma, onarım ve yönetim giderlerinin karşılanması şartı ile tamamlanan bölümlerinin Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmesi ise Bakanlar Kurulu tarafından 3 Kasım 1973'te kararlaştırıldı. (BCA, 030.18.01.02.307.89.8.)

Fabrikanın güneyindeki 3.000.000 m²'lik bir alan üzerinde; müdüriyet binası, ünite işletme ve istirahat binaları ve personel konutları için bir sitenin kurulması için çalışmalar yapıldı. 1973 itibarıyla site içinde üç yüz doksan iki lojman inşası, misafirhane, lokanta, sinema, yüzme havuzu, spor tesisleri ve ilkokul gibi önemli ihtiyaç yapılarının bir kısmı tamamlandı. Yine aynı dönemde fabrika sahasındaki park, bahçe ve yolların ışıklandırılması ve ağaçlandırılması çalışmaları da yapıldı. Fabrikanın su ihtiyacı ise yaklaşık 57.000 m³/s olup, tatlı su Mersin Çayı'ndan sağlanacaktı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 146, 147)

V. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın Açılışı ve Özellikleri

İskenderun'un Payas mevkiinde sosyal tesisler ile birlikte toplam 1.750 hektarlık bir saha üzerinde inşa edilen İskenderun Demir-Çelik Fabrikası açılışa hazır hale getirildi. (40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 27) Türkiye'nin o güne kadar ki en büyük yatırımı olan İskenderun Demir-Çelik Fabrikası 8.723.000.000 liraya mal oldu. (Dünya, 29 Aralık 1975: 1, Sabah, 29 Aralık 1975: 7) Yetkililer, fabrikanın maliyet bedelinin ve iş miktarının dönemin büyük tesislerinden Keban Barajı, Seydişehir Alüminyum Tesisleri ve Boğaz Köprüsü'nün maliyetlerine eşit olduğunu belirtti. (Milliyet, 29 Aralık 1975: 10)

Fabrikanın inşaatı tamamlanan 1.000.000 ton/yıl kapasiteli ilk tesis ünitelerinden kuvvet santrali 26 Mayıs 1975'te, kok fabrikası 27 Ekim 1975'te faaliyete geçti. (40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 29) Yine dönemi itibariyle Ortadoğu'nun en büyük demir-çelik tesisi sayılan fabrikanın üretim ünitesindeki bir numaralı yüksek fırın "Cemile" 21 Aralık 1975'te ateşlendi. Fabrika, hammadde hazırlama ve sinter tesisleri ile birlikte faaliyete geçerek sıvı maden ve pik üretimine fiilen başladı. (Dünya, 29 Aralık 1975: 1, Sabah, 29 Aralık 1975: 7)

Başbakan Süleyman Demirel'in daveti üzerine SSCB Başbakanı A. N. Kosıgin ve beraberindeki heyet 26-29 Aralık 1975'te Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Toplamda 9.361.000.000 liraya mal olan (Qasımlı, 2013: 437, 442) İskenderun Demir-Çelik Fabrikası Başbakan Süleyman Demirel ve SSCB Başbakanı Kosıgin tarafından 28 Aralık 1975'te törenle açıldı. (Sabah, 29 Aralık 1975: 1) Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk fabrikanın açılışı münasebetiyle Başbakan Süleyman Demirel'e gönderdiği tebrik mesajında: "Bu tesislerin, Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki ilişkilerin daha da gelişeceğinin açık bir delili olduğunu" söyledi. Fabrikanın ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacağını belirten Korutürk 1967'de imzalanan Kredi ve Teknik İşbirliği Anlaşması'nın bir sonucu olan bu sanayi tesisinin iki ülke arasında normal giden komşuluk seviyesinin 1960'dan itibaren başlayan iyi komşuluk seviyesine geçişin bir sembolü olduğunu belirtti. (Milliyet, 29 Aralık 1975: 1)

Başbakan Süleyman Demirel yaptığı açılış konuşmasında: "Türkiye'nin milli sanayisinin gelişiminde gösterdiği yardımlardan dolayı SSCB hükümetine teşekkür ediyorum. Bugün açılışını yaptığımız bu fabrika karşılıklı menfaat doğrultusunda gelişen Türk-Sovyet dostluğunun sembolüdür. Bu fabrika, Türkiye'nin ağır sanayisinin temel taşlarından biridir" dedi. (Qasımlı, 2013: 442)

SSCB Başbakanı Kosıgin ise yaptığı konuşmada: "Türkiye'ye yaptığım güzel ziyaret bugün sona eriyor. İki ülkenin dış politikasına, ülkelerimizin ikili ilişkilerine ve dünya politikasına ait soruları Sayın Türkiye Başbakanı ile geniş bir şekilde aldık, görüştük. Bunun dışında, ekonomik sorunlarımızı da tartıştık. Bu görüşmeler Sovyet-Türk ilişkilerinin daha sağlamlaşmasına, dünya barışının daha pekleşmesine yönelik olduğunu belirtmek isterim..." (Milliyet, 30 Aralık 1975: 7)

Konuşmaların ardından Süleyman Demirel ve A. N. Kosıgin fabrikanın işletmeye açıldığını duyuran sireni çalıştırdı. Daha sonra İskenderun Demir-Çelik Fabrikası Müdürü Ruşen Ünal heyetlere tesis hakkında bilgi verdi. Kosıgin'e, 1977'de fabrikada görev yapacak yüz Sovyet uzmandan on dördünün geldiği söylendi. (Qasımlı, 2013: 443)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü bünyesinde inşa edilen ve 1970'lerde kuruluş ve kapasite bakımından Türkiye'nin en büyük entegre demir ve çelik tesisi idi. (40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 27)

Fabrika bünyesinde; kömür siloları, kömür hazırlama tesisleri, kok fırın bataryaları, yan ürünler tesisleri, katran distilasyon üniteleri, kok kömürü siloları ve bunlar ile ilgili yardımcı tesisleri içeren kok fabrikası vardı. Bu tesiste her biri 27.3 m³ hacminde ve altmış dokuz fırından oluşan iki batarya bulunmaktaydı. Kok fabrikasının üretim kapasitesi yıllık 892.000 ton metalürjik kok ile 182.500 ton küçük ebatlı kok idi. Fırınlarda kullanılmak üzere Zonguldak havzasından yılda 1.600.000 ton kömür alınmaktaydı. Ancak bu miktar yeterli olmadığından dolayı yurtdışından kömür alınacaktı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 138)

Fabrikada hammadde olarak demir cevheri, kireçtaşı, dolomit taşı ve manganezin hazırlandığı yerler, 75 m²'lik üç sinter makinasının yer aldığı tesisler, silolar, şarj teçhizatı, sıcak hava sobaları, gaz temizleme tesisleri, cüruf manipulasyon bölümü, yıllık 1.100.000 ton sıcak sıvı demir çıkaracak 9.30 m² çapında ve 1.368 m³ hacminde iki yüksek fırın, yılda 1.000.000 ton 360x240 mm'lik blum malzemenin üretileceği çelikhane, döküm tesisi, sürekli kütük, sürekli tel çubuk, sürekli hafif profil ve filmaşinin üretileceği haddehaneler yer almaktaydı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 141-144) İmalât ve tamir atölyeleri açısından bakıldığında ise atölyeler müdürlüğünde; dökümhane, model, mekanik, çelik konstrüksiyon ve sıcak demir bölümleri bulunmaktaydı. Dökümhane yılda 7.300 ton döküm parça ve 5.000 m³ ağaç modeli üretilecekti. Yıllık 5.000 ton üretim kapasiteli olan mekanik atölyesinde 2.600 ton çelik konstrüksiyonun ve 14.100 ton yedek parçanın üretilmesi amaçlandı. (Cumhuriyet, 28 Aralık 1975: 7)

Fabrikada yardımcı tesis olarak ise; kuvvet santrali, buharlı ve basınçlı hava ile soğutma tesisleri, hava ayırma, kompresör ve tüp doldurma dairesi, oksijen ve azot depoları ile oksijen fabrikası, makine ve tamir atölyeleri, kireç yakma, cüruf granüle, su, liman, ambarlama tesisleri, üretim kontrolü ve bakımı hizmetleri, karayolu, demiryolu ve konveyör hatları ile sosyal tesisler bulunmaktaydı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 138-147)

Yılda 2.000.000 liralık hammadde ve enerjiye gerek duyulacak fabrikadaki imalat için satın alınacak yıllık hammadde miktarları ise; 1.981.000 ton demir cevheri, 1.600.000 ton kömür, 443.000 ton kireçtaşı, 146.000 ton dolomit, 98.800 ton fueloil, 96.000 ton hurda, 33.000 ton manganez, 10.000 ton boksit, 9.970 ton sülfürik asit, 5.300 ton ferro mangan, 2.100 ton ferro silis, 2.000 ton fluspat ile 256 milyon kilovat saat enerji idi. 1.000.000 ton çelik üretmek için 1.600.000 ton taş kömüründen 1.075.000 ton kok kömürü üretilecekti. Koklaşma ünitesi, her fırında altmış dokuz fırın kamarası olan iki kok kömürü bataryasından oluşacaktı. (Cumhuriyet, 28 Aralık 1975: 7) Koklaşabilir kömür haricindeki diğer hammaddeler ise yurtiçinden alınacaktı. (40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 30)

Çelik konstrüksiyon atölyelerinde ilk olarak 1976'da 1.000 ton üretim yapıldı. 2.200.000 ton/yıllık üretim programında 320.000 ton kütük, 400.000 ton tel çubuk, 370.000 ton inşaat demiri, kare, altıgen çubuk, 270.000 ton korniyer, 35.000 ton lama, 625.000 ton I ve U profil, 390.000 ton pik, 200.000 ton metalürjik kok, 104.000 ton katran, 20.800 ton benzol, 24.000 ton amonyum sülfat, 2.500 ton toluol, 900 ton fenol,

400 ton solventler, 300 ton ksilol, 790.000 ton granüle cüruf vardı. Bu üretim için gerekli olan yıllık hammadde miktarları ise; 4.186.000 ton cevher, 2.900.000 ton koklaşabilir maden kömürü, 725.000 ton kireçtaşı, 355.000 ton dolomit, 55.000 ton manganez, 22.000 ton boksit, 17.300 ton ferroalyajlar, 4.000 ton fluspat, 20.000 ton deniz kumu, 2.000 ton döküm kumu, 19.400 ton sülfürik asit, 183.000 ton fueloil, 168.000 ton hurda idi. (40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 28, 30)

Başlangıçta İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın elektrik ihtiyacı 95 MW güç ve 594.000.000 kwh/yıl enerji olarak belirlendi. Bu enerjinin bir kısmı olan 54 MW güç ve 338.000.000 kwh/yıl enerjisinin, fabrikanın kuvvet santralinden, kalan kısmının ise Çukurova Elektrik Şebekesi'nden alınmasına karar verildi. Fabrikanın buhar ve basınçlı hava ihtiyacını karşılamak için ayrıca bir kuvvet santrali tesis edildi. (Cumhuriyet, 28 Aralık 1975: 7) Kuvvet santralinde, maksimum güçleri 30 MWh olan iki turbo alternatörü yer almaktaydı. Buhar üretiminde ise 540 0C dereceli üç kazan bulunacaktı. (Sabah, 30 Aralık 1975: 1)

VI. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın Kuruluş Dönemi Sonrası Gelişim Süreci

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası 1973 itibarıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı gözetimindeki Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı ve 440 Sayılı Kanun hükümlerine göre faaliyetlerine devam etti. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 135) İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın yıllık üretimini 2.000.000 tona çıkarmak üzere 24 Aralık 1972'de imzalanan anlaşma ile alınan krediye ek olarak Sovyet Rusya ile yeni bir anlaşmanın yapılmasına karar verildi. Anlaşma ile miktarı ve ödeme şartları iki tarafça belirlenen kredi ile fabrikanın genişletilmesi için gerekli olan hadde mamulleri, çelik konstrüksiyon ve diğer malzemeler için Sovyet Rusya'ya Türk ihraç malları verilecekti. Tüm bu unsurları içeren mektupların gönderilmesinde Dışişleri Bakanlığı İkili Ekonomik İlişkiler Genel Müdür Vekili Behiç Hazar'ın görevlendirilmesine 24 Ekim 1976'da toplanan Bakanlar Kurulu tarafından karar verildi. (BCA, 030.18.01.02.364.2.6.)

Fabrikanın genişletilmesi için iki tarafın mutabakatı sonucu Sovyet Rusya'dan alınacak kredi miktarı 210.000.000 ABD doları idi. Bu meblağın 9.000.000 ABD dolarlık kısmı her yılın 31 Mart'ına kadar ödenecekti. 58.600.000 ABD doları 24 Aralık 1972 tarihli Sovyet-Türk Anlaşması gereği özel kliring hesabından karşılanacaktı. Yine aynı anlaşma gereği 2.500.000 ABD doları Türk Lirası olarak ödenecekti. 8.600.000 ABD dolarlık meblağ ise 8 Ekim 1977 tarihli Sovyet-Türk Ticaret ve Tediye Anlaşması uyarınca SSCB Dış Ticaret Bankası'ndaki kliring hesabına taksitle ödenecekti. (BCA, 030.18.01.02.364.2.6.)

1977 yılı ile birlikte fabrikanın üretim kapasitesini 1.000.000 tondan 2.200.000 tona yükseltmek için başlanan birinci tevsii inşaa çalışmaları sonucu 150.000 D.W.T'luk gemilerin yanaşabileceği bir limanın, üçüncü yüksek fırının, 20.000 ton/yıl kapasiteli çelik konstrüksiyon fabrikasının temeli 21 Ocak 1977'de atıldı. Fabrika çalışanları için 1976'da 1703 lojman inşaa edildi. (40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 28)

Fotoğraf 2. İskenderun Demir Çelik Fabrikası lojman inşaatından bir görüntü.

Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılan proje etüdü sonucu İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın projesi için 12.181.276 lira, birinci kademe tevsiat projesi için ise 12.938.747 lira kaynak ayrılacaktı. (40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 36) Fabrikanın ikinci yüksek fırını 20 Ocak 1979'da, üçüncü yüksek fırını ise 5 Eylül 1985'te faaliyete geçti. Gerçekleştirilen ilk genişletme sonucu 1985'te üretim 2.200.000 ton/yıl seviyesine ulaştı. Fabrika ürünleri yurtiçi dışında Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere Avrupa, ABD ve Asya ülkelerine gönderilmekteydi. (İsdemir 2006 Faaliyet Raporu, 2007: 1, 2)

Fabrika ilk dönemde iki bataryadan oluşmaktaydı. 1985'te üçüncü ve 1986'da dördüncü batarya eklendi. Böylece üretim kapasitesi önemli ölçüde arttı. 1985 itibariyle haddehane kapasitesi 1.374 ton olan tesisin 1986'daki çelik üretimi 1.416 ton idi. (I. Sanayi Şurası Demir Çelik Raporu, 1987: 24, 40)

Tesislerde yassı demir imal edilmesi için gerekli olan yatırımların gerçekleştirilmesi kaydıyla Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nca 31 Ocak 2002 tarihli Hisse Devir Sözleşmesi ile hisselerinin tamamı Erdemir'e devredildi. Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 1/12/2005 tarih ve 2005/140 Sayılı kararı doğrultusunda Erdemir'in %46.2'lik hisse senetleri, 27 Şubat 2006'da ise hisselerin tamamı OYAK'a ait olan ATAER Holding A.Ş.'ye devredildi. Böylece fabrikadaki faaliyetler OYAK ile devam etti. (İsdemir 2006 Faaliyet Raporu, 2007: 1)

Tesislerde yapılan yatırımlar sonucu yassı çelik üretiminin ilk aşaması olan slab üretimi 2 Kasım 2006'da başladı. Aynı yıl 2.120 ton sıvı ham demir, 2.050 ton sıvı çelik, 2.019 ton ham çelik üretti. Türkiye bu dönemde dünya çelik üretiminde on birinci sırada yer aldı. (İsdemir 2006 Faaliyet Raporu, 2007: 10, 11) Fabrikanın üretim kapasitesinin artırılması kapsamında zamanla yeni tesisler inşa edildi. Bunun sonucunda dördüncü yüksek fırın 19 Ağustos 2011'de, dördüncü kok fabrikası ise 23 Haziran 2012'de faaliyete geçti. Böylece 2015'te İsdemir'deki sıvı çelik üretimi 5.000.000 ton seviyesine ulaştı. (<https://www.isdemir.com.tr/kurumsal/tarihce/>) 2017 itibariyle İsdemir

hisselerinin %97.07'si Erdemir'e, %4.93'ü ise diğer kişilere ait bulunmaktadır. (<https://www.isdemir.com.tr/kurumsal/>)

VII. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın Sosyo-Ekonomik Katkıları

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın açılması ile Türkiye'nin demir ve çelik ihtiyacı kendi hammadde kaynakları ile yurtiçinden karşılanacaktı. İthalat durması ile birlikte 1973 itibarıyla toplamda 186.000.000 dolarlık bir döviz tasarrufu gerçekleştirilecekti. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 147) Ayrıca Türkiye'nin çelik üretimini iki katına çıkaracak olan İskenderun Demir-Çelik Fabrikası ile ülke ekonomisine yılda 6.000.000.000 liralık bir katkı sağlanacaktı. Aynı zamanda Avrupa'da yaşanan ekonomik sıkıntı ve üretimdeki azalmalar karşısında işsiz kalan on binlerce Türk işçi de istihdam edilecekti. (Ugolkov, Trush, Urazova, 1976: 23) Fabrika yılda 1.100.000 ton üretim kapasitesi ile 9.014 kişiye, yılda 2.000.000 ton kapasite ile ise 13.437 kişiye iş imkânı oluşturacaktı. (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 147) Fabrikada 2006 itibarıyla İskenderun ve çevresinde yaşayan yaklaşık 6.000 kişiye doğrudan istihdam sağlandı. Bu sayı modernizasyon ve dönüşüm yatırımları projeleri sonrası yaklaşık 10.000 kişiyi bulacaktı. (İsdemir 2006 Faaliyet Raporu, 2007: 43)

Fabrikada demir ve çelik üretiminin yanı sıra sosyal sorumluluk bilinci ile hareket edilerek kurulduğu bölgeye ve topluma fayda sağlayıcı faaliyet alanları oluşturdu. Bu maksatla fabrika sahasında 1.814 konut ve bekâr personel için 1.600 yatak kapasiteli sosyal tesis, 30.000 tonluk gemilerin yanaşabileceği bir liman, 49 km'lik bir demiryolu ve 36 km'lik bir karayolu inşa edildi. (Milliyet, 29 Aralık 1975: 10)

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası çeşitli sosyal sorumluluk projelerinde de yer aldı. Bunlar arasında; çalışanlar ile ailelerinin katıldıkları kan bağıışı ve İskenderun'da meydana gelen sel felaketinde zarar görenler için tesiste çalışan ve ailelerinin katıldığı yardım kampanyaları, yoksul ailelere kumanya yardımı, başarı öğrencilere burs temini, maddi durumu zayıf olan öğrencilere ise öğle yemeği desteği, bölgeye yakın yerlerde çıkan yangınların söndürülmesi ve kurtarma faaliyetleri yer almaktaydı. (İsdemir 2006 Faaliyet Raporu, 2007: 44)

VIII. Sonuç

Demir-çelik sanayi, kalkınma, güvenlik ve gelecekte yapılması planlanan yatırımlar için gerekli olan sektörlerin başında gelmektedir. Gelişmekte olan Türkiye'de en masraflı yatırımlardan biri olan ağır sanayinin kurulması ve geliştirilmesi ile aynı zamanda yeni fabrikalar inşa edilecekti. Böylece farklı sektörlerde yoğun bir üretim faaliyeti yaşanacak ve yeni istihdam alanları açılacaktı. Bu ise ülke ekonomisinin ilerlemesine olumlu yönde etki edecekti. Türkiye'nin demir-çelik alanındaki üçüncü sanayi tesisi olacak İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın inşa edilecek olması bu bakımdan oldukça önemliydi.

Gelişmiş ülkelere bakıldığında demir-çelik üretiminin oldukça fazla miktarda olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise 1960'daki üretim yaklaşık 671 ton idi. Bu miktarın artırılması için 1965'te üçüncü bir demir-çelik fabrikasının kurulmasına karar verildi.

Fabrika, ikili ilişkilerin normalleştiği bir dönemde demir-çelik sanayisinde ileri bir seviyede yer alan SSCB tarafından inşa edilecekti. İskenderun'da kurulmasına karar verilen fabrikanın temeli 3 Ekim 1970'de atıldı. 1975'ten itibaren ise kısım kısım faaliyete geçti. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası açıldığı andan itibaren başta ekonomik yönden olmak üzere birçok bakımdan ülkeye önemli katkılarda bulundu.

Kaynaklar

- Ağır Sanayi 1977. (1977). Ankara: Semih Ofset Matbaacılık.
- Akman, M. (1967). "Üçüncü Demir ve Çelik Endüstrisi Kuruluş Çalışmaları ve Öngörülen Esaslar", Metalurji Simpozyumu, (13-18 Haziran 1966), 1-48.
- SSCB'nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu. (1969). Moskova.
- Atalay, İ., Mortan, K. (2003). Resimli ve Haritalı Türkiye. İstanbul: İnkılâp
- Barutçugil, İ. S. (1978). Türkiye'de Demir Çelik Endüstrisi. İstanbul: Bilen Basımevi.
- Beşirli, M. (2004). "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 11 (23), 215-236.
- I. Sanayi Şurası Demir Çelik Raporu. (1987). Ankara: T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı.
- Demirel, S. (1977). Büyük Türkiye. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Geçikli, R. M. (2016). Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri. İstanbul: İleri Yayınları.
- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1971 Yılı Programı Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı. (1971). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- İsdemir 2006 Faaliyet Raporu. (2007).
- Kara, A. (2005). XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kıray, M. B. (1964). Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- 40.Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii. (1977). İstanbul: Apa Ofset.
- Koday, S. (1998). "İskenderun Limanı", Türk Coğrafya Dergisi, (23), 211-235.
- SSCB'nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu. (1969). Moskova.
- Telhan, B., Kuş, A., Çivici, K., Şentürk, T. (1973). Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri. Zonguldak: Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Yayınları.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınma Plânı Birinci Beş Yıl 1963-1967.
(1963). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Ugolkov, İ., Trush M., Urazova E. İ. Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri, (Çev:
Güneş Bozkaya-Nadiye R. Bozkaya). (1975). İstanbul: Zafer Matbaası.

Qasımlı, M. (2013). Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-
1980, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

<https://www.gazetem.ru/valeriy-kononov/> (Erişim: 07 Ekim 2017)

<https://www.isdemir.com.tr/kurumsal/> (Erişim: 10 Ekim 2017)

<https://www.isdemir.com.tr/kurumsal/tarihce/> (Erişim 11 Ekim 2017)